

ПИРОТСКА ТВРЂАВА - ПРЕДЛОГ РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ ПРЕГРАДНОГ БЕДЕМА ДОЊЕГ ГРАДА

Елена Васић Петровић

THE FORTRESS OF PIROT - A PROPOSAL FOR REVITALIZATION
OF THE PARTITION DEFENSIVE WALL IN THE LOWER TOWN

Elena Vasić Petrović

Abstract: The fortress of Pirot is a cultural monument of great significance. It is part of the city center and contains cultural layers from prehistoric to modern times. After extensive research and conservation and restoration works carried out in the seventies and eighties of the last century, there was period of several decades of neglect and degradation. During 2008 and 2009 restoration works were carried out in the Upper Town. As one of the most endangered parts the so-called partition defensive wall of the Lower town has been registered and the proposal for its protection and revitalization has been made and this is the main objective of this paper.

Key words: fortress, Pirot, Lower town, defensive wall.

Апстракт: Пиротска тврђава је споменик културе од великог значаја. Она представља део централне градске зоне и садржи културне слојеве од праисторије до савременог доба. Након обимних истраживачких и конзерваторско-рестаураторских радова спроведених у седамдесетим и осамдесетим годинама прошлог века, наступио је период од више деценија запуштености и деградације. Током 2008. и 2009. изведени су радови на горњем граду, а као један од најугроженијег делова свакако је евидентиран и такозвани преградни бедем доњег града, па је тема овог рада управо предлог за његову заштиту и ревитализацију.

Кључне речи: тврђава, Пирот, доњи град, бедем.

Слика 1. Цртеж С.Тодоровића из 1877.године (Васић Петровић, 2006)

ИСТОРИЈСКИ И ИСТОРИОГРАФСКИ ПОДАЦИ

Први писани извор у којем се помиње насеље под називом Турес (*Turres*), а које се налази на позицији данашњег Пирота, јесте римски итенирар “Табула Појнингеријана” (*Tabula Peuntingeriana*), из прве половине III века н.е. Претпоставља се да је поред станице на раскршћу важних путева, Турес имао и једну или више кула мотриља, које су могле служити за одбрану и контролу овог стратешког положаја, а према налазима из непосредног окружења средњовековне тврђаве знамо да је овде постојало и утврђење (Васић Петровић, 2010). Старији истраживачи помињу постојање његових остатака на овом месту, као и трагове некрополе и остатке насеља (Петровић, 1979). Такође, грађевински материјал са античких грађевина уздаван је у средњовековни град, а најстарији грчки писани споменици који су пронађени у Пироту потичу из II века н.е.

Историчар Јустинијана Великог, Прокопије из Цезареје, у VI веку н.е. помиње у свом делу “О грађевинама” градић Квимедаву (Костић, 1973). Недоумице око положаја овог византијског насеља које су имали истраживачи с краја XIX и почетка XX века разрешене су делимично открићима из последњих деценија прошлог века. Током деведесетих година обављена су заштитна истраживања у подножју Сарлаха, где су откривени остаци утврђења и ранохришћанске базилике (Васић Петровић, 2006).

У другој половини XIV века Пирот се први пут помиње под данашњим именом, а убрзо затим он постаје важна стратешка тачка у држави Кнеза Лазара. Он је учврстио своју власт и поред осталог завладао читавим Поморављем, Нишом и делом источне Србије укључујући и Пирот. Изгубио га је у периоду од 1382-1386, али и опет повратио 1388. Историјске 1389. кнез Лазар је очекивао Турке са источне, пиротске стране и намеравао је да одлучујући бој бије у том делу Србије. Зато је вероватно да су до пролећа 1389. утврђивани и Ниш и Пирот, када су настали горњи и средњи град тврђаве. До коначног пада под турску власт 1455. године, у деценијама које следе, Пирот ће више пута бити освајан и напуштан од стране Срба и Турака. У Турским изворима из XV века Пирот се помиње као “*Sehir koyi*”, што у буквалном преводу са турског значи „село-град“. Преузимањем тврђаве, Турци је прилагођавају својим потребама,

те убрзо спроводе интервенције на горњем и средњем граду, а касније дограђују и доњи град (Васић Петровић, 2006).

Војни командант Рахим-паша изводи последњу велику обнову 1804. године. У овом периоду тврђава служи више као складиште (горњи и средњи град), а у доњем граду су се налазили и објекти за смештај војске и њихове потребе. За другу половину XIX века најзначајне податке о Пироту можемо наћи код аустријског путописца Феликса Каница. Он је први пут боравио у Пироту 1864. године и том приликом бележи да се тврђава није много променила од аустријског описа из 1737. године. Као спољно утврђење, изван садашњих граница доњег града, спомиње шанац појачан палисадама. Затим је овде поново био 1871, дакле шест година пре коначног ослобођења од турске власти децембра, 1877. и припојења Србији 1878. године. Тврђава је оштећена када су Турци при повлачењу дигли у ваздух барутни магацин. Приликом последњег боравка 1889. Каниц је опет обишао тврђаву и у њој наишао на разбацане “каменове с турским натписима и амблемима”. Они су били део “главног улаза у тврђаву”. Овде се највероватније мисли на Нишку капију која је страдала у експлозији за време српско-бугарског рата 1885. године. Данас њени остаци нису видљиви, али ови подаци које даје Каниц помажу нам при датовану бедема и капија доњег града, што је у оквиру пројекта који ће бити представљен искоришћено при реконструкцији. Поред ове капије, том приликом знатно су оштећени и бедеми и куле па су магацини барута и оружја сада били пребачени у горње делове утврђења (Васић Петровић, 2006).

Један од учесника рата за ослобођење од Турака, пуковник Магдаленић, дао је исцрпан опис Пиротског града и његове непосредне околине:

“Он је прилепљен уз једну стену...На Сарлаху а и изнад њега подигнут је један блокауз и два тамбур-редута за одбрану града од стране Бјелаве...Град је подељен на горњи и доњи. У доњем су подигнуте касарне за један батаљон и магацин, а у горњем су граду барутане. Град је опасан изиданим ровом, кроз који се пушта вода. Топарнице и пушкарнице начињене су узидовима на свим странама, а највише на страни према Пироту, по чему се може и да цени његово главно назначење...Варошке куће примакле су се већ до самих бедема...На главној капији градској измалана су два лафа везана синџирима

за вратове. Оваку слику виђао сам на више места у Пироту (С.Магдаленић 1902.)...”(Васић Петровић, 2006).

Након ослобођења од Турака, тврђава наставља да служи као војни објекат све до 1952.године. У међувремену ће претрпети знатна оштећења.

За споменик културе проглашена је 1953.године, а 1979.добила је категорију великог значаја.

ДОЊИ ГРАД ПИРОТСКЕ ТВРЂАВЕ

Пиротска тврђава подељена је на три грађевинске целине. Најстарију грађевинску фазу представљају горњи и средњи град, од којих први има приближне димензије 35x50 метара, а други, који делимично обухвата најистакнутији део утврђења, -горњи град има димензије 60x70 метара.

У периоду између 1970. и 1986. године Завод за заштиту споменика културе Ниш спровео је обимне истраживачке и конзерваторско-рестаураторске радове на поменути деловима тврђаве. Ово је био један од најзначајнијих и највреднијих пројеката нишког Завода.

Доњи град има димензије 130x180м, најмлађи је део фортификације и пружа се у правцу југозапад-североисток.

Са северозапада, границу доњег града представља река Бистрица, а остале три стране оивичене су зиданим ровом испуњеним водом, ширине 5-6м. За разлику од горњег и средњег града доњи град је настао на равном терену. Ова две поменуте целине заузимају његов северни део, а сама површина доњег града подељена је, јединим преосталим бедемом, на источни, мањи и западни, већи део. Овај преградни бедем припада старијој фази утврђивања, може се датовати на крај XVII или почетак XVIII века. Северни део бедема се завршава кулом (I), која је прилепљена уз бедем средњег града. На средини распона бедема је капија, чији нам је изглед познат са цртежа Стеве Тодоровића из 1877. године (Слика 1). Јужни део бедема је такође завршен кулом (II), од које је данас видљив само један зид, источни. То је била отворена угаона кула, неправилног четвороугаоног облика облика и на њу се настављао бедем који се пружао дуж рова, а по средини свог југоисточног распона имао је још једну отворену правоугаону кулу (Слика 2). Траса овог бедема као и део поменуте средишње куле у њему били су видљиви почетком 50-их година XX века и то у висини првог реда пушкарница или у темељима (Петровић, 1954-55). Преостала два зида

угаоне куле (II), била су видљива са висином од око 2м до 80-их година прошлог века, а за последњих двадесет година потпуно су нестали без трага (Васић Петровић, 2006).

Преградни бедем и куле I и II су зидани са два лица и испуном од “трпанца” (Слике 3 и 4). Дебљина зидова износи око 1 м, а највећа очувана висина је 4,6 м. Јасно су уочљиве три фазе, посебно на источним лицима бедема и кула. Старија фаза је зидана кречним малтером који има црвенкасту боју и лица зидова су омалтерисана. Млађа фаза зидана је тако да су спојнице видљиве, без малтерисања. Последња фаза представља надоградњу бедема са упола мањом ширином с почетка 20. века и зазидавање горњег низа пушкарница. Углови кула изведени су од већих тесаника бигра и пешчара. Капија је зидана од тесаних блокова пешчара у предњем делу заједно са довратницима, док је задњи део зидан у комбинацији тесаника бигра и других врста камена. Има профилисане бордуре на довратницима и мале нише уклесане у камени блок пешчара. Целом дужином бедема и кула биле су изведене пушкарнице у два низа, димензија приближно 35 /55 цм. Очигледно је и постојање међуспратне конструкције која је омогућавала њихово коришћење. Ово потврђују квадратни отвори и остаци дрвених греда у њима у зидовима кула и бедема. Они су у кули I и на северном делу бедема зазидани приликом конзервације, тако да су сада видљиви само на јужном делу бедема. Овде је на унутрашњем лицу такође видљив и отисак сантрачне греде и то у нивоу испод доњег низа пушкарница. У кули I сантрачне греде још увек се налазе испод и изнад горњег низа пушкарница, а у доњем нивоу видљиви су само њихови отисци у зидовима.

Траса остатка бедема, положај кула и “Нишке капије” познати су нам једино са старих фотографија и ликовних приказа, а њихово постојање доказују и многобројни поменути историјски извори. Пројектом “Ревитализације Доњег града” предвиђена су и археолошка истраживања мањег обима, која нам могу пружити неопходне податке за коначно дефинисање ове фортификационе фазе и њених значајних елемената. Пројекат је започет кроз конзерваторски испит аутора текста 2005. године, а затим допуњен 2009.године.

Зидани ров је изграђен почетком XIX века и обухвата ову старију фазу са југозападне и југоисточне стране, а са истока и североистока померен је од бедема,

Слика 2. Ситуациони план Пиротске тврђаве са приказом градитељских целина и фаза, цртеж: Е.В.Петровић, 2005.

тако да је доњи град проширен. У оквиру овог проширења изграђене су још две капије, “Стамбол капија” на југу (уз кулу II) и “Књажевачка капија” на северу овог мањег дворишта. Њихов аутентични изглед нам није познат. У периоду настанка писане и ликовне документације о овом делу утврђења “Стамбол капија” је имала довратнике зидане од блокова бигра, од којих је један видљив и данас, и различите варијанте вратница углавном од дрвета.

Водени ров има ширину од 5-6 м, зидан је од правилних блокова бигра са косом ескарпом, која је у горњем делу завршена полукружним венцем, и контраескарпом исте форме, тако да је дно сужено (Васић Петровић, 2006).

На потезу око мањег, западног дворишта изнад венца је постојао бедем, озидан од правилних блокова бигра, са пушкарницама у једном низу, висине око 2 м. Његов изглед сачуван је и данас

са пуном висином у северном делу. Остатак бедема није тако добро очуван и изложен је бројним оштећењима, јер се налази на веома фреквентној комуникацији. Реконструкција рађена на спољашњој страни рова протеклих неколико година није коректно изведена, односно не одговара аутентичном изгледу. Северозападни бедем, окренут према реци имао је исте одлике.

Испред “Стамбол капије” се налази зидани мост, такође од бигра са три посувраћена лука, из истог турског периода (Васић Петровић, 2006).

Претпоставља се да су капија у преградном беду и Нишка капија, која је порушена настале у и исто време. То је била, већ поменута, последња велика турска обнова, у коју је била укључено и дозидовање оштећених бедема.

Истраживачки радови у доњем граду обављени су 1984.године у кули I, спроведена је конзервација куле и северног дела преградног бедема. Приликом ових радова утврђено је да је кула I фундирана на шиповима због високог нивоа подземних вода. Културног слоја на овом простору готово и да нема јер је ово подручје било под водом пре његовог насипања у XVIII веку и формирања самог доњег града. Под куле је био од камених плоча. Приликом поменуте конзервације, као што је већ поменуто, нису испоштовани аутентични елементи конструкције зида, неки од отвора су затворени, тако да сада имамо погрешну слику о првобитној намени овог дела доњег града, односно није остављен никакав наговештај о могућности коришћења горњег низа пушкарница (Васић

Петровић, 2006).

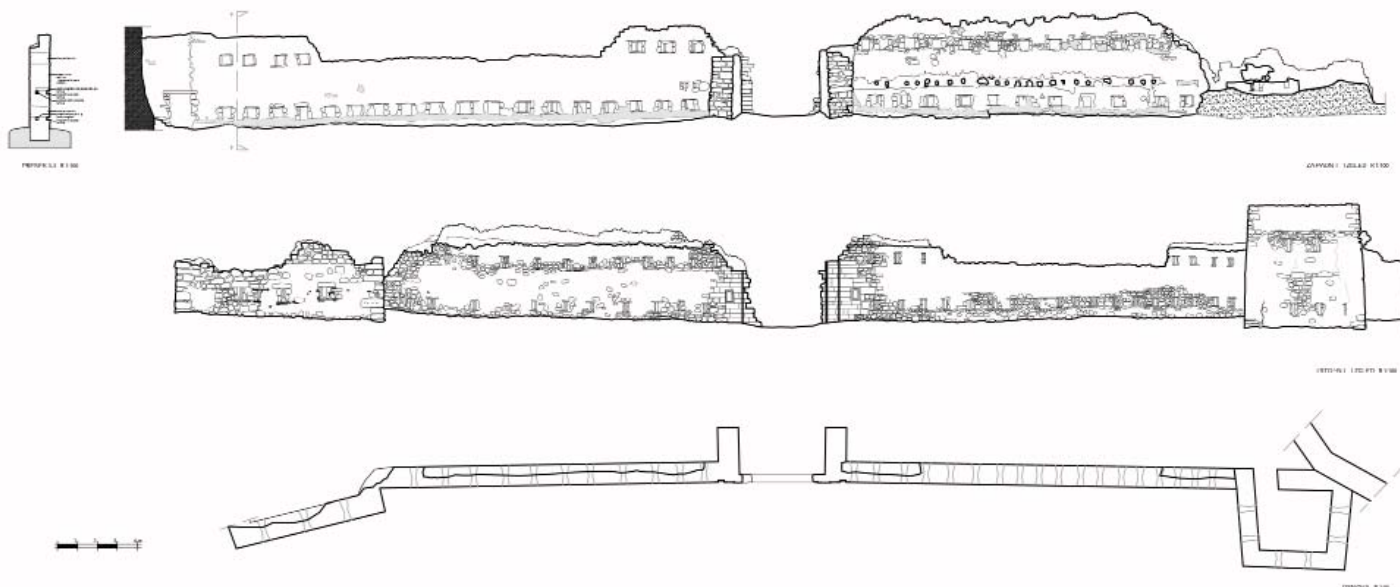
Након ових радова урађене су још две кампање, деведесетих година прошог века, када је конзервиран мост испред Стамбол капије и у периоду од 2000. до 2005.године, када је извршена реконструкција воденог рова.

Последњи радови на средњовековном утврђењу изведени су 2008.године на горњем граду од стране нишког Завода, када су истражене и реконструисане источна и југо-западна, истурена кула, чиме је практично завршен посао на реконструкцији елемената овог дела утврђења.

РЕВИТАЛИЗАЦИЈА ПРЕГРАДНОГ БЕДЕМА ДОЊЕГ ГРАДА

Ниједан простор доњег града није добио адекватну савремену намену, па је у периоду који је уследио након последње обнове дошло до бројних оштећења.

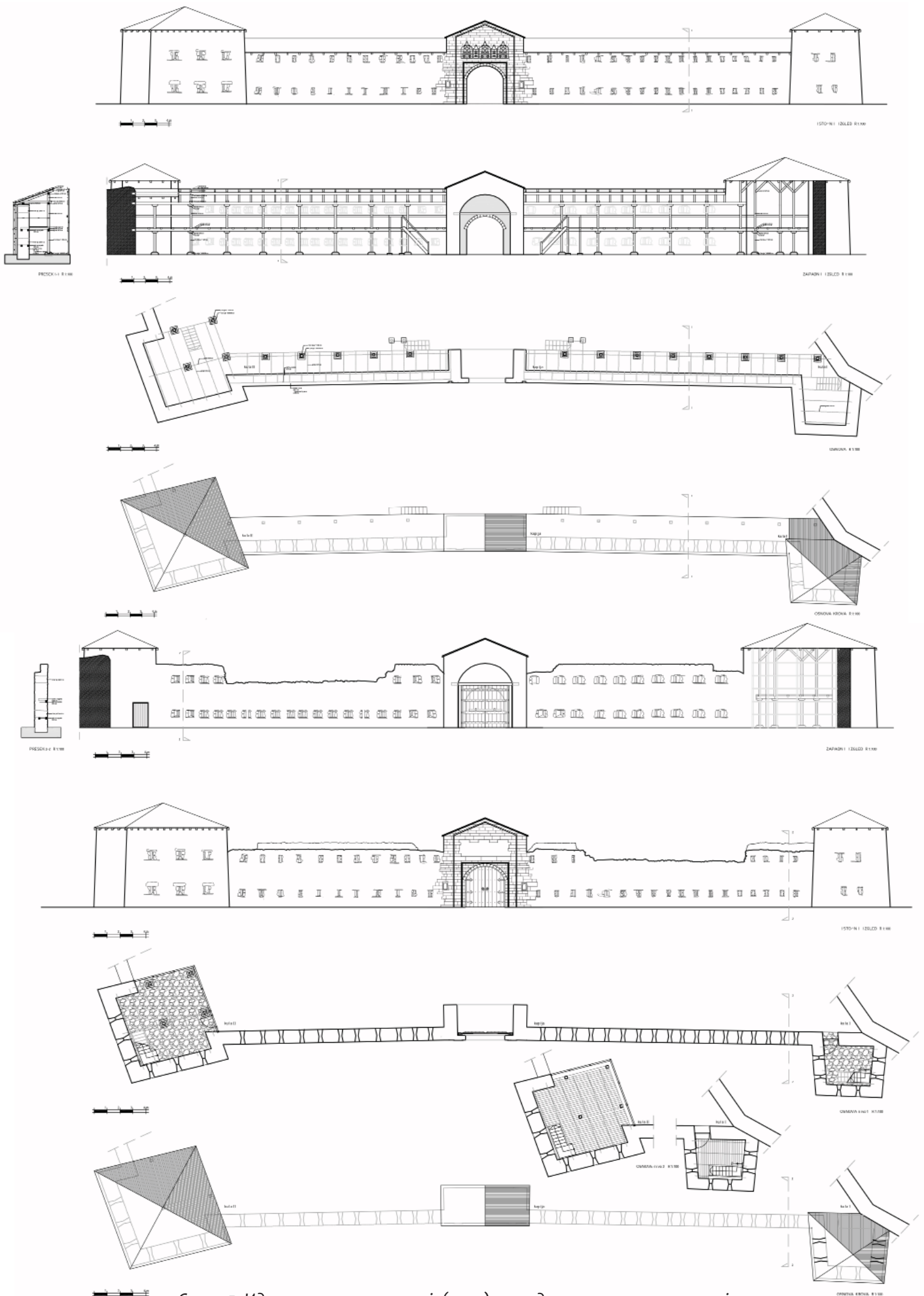
На основу података добијених истраживањем на терену и оних којима располажемо из претходних истраживачких радова уз коришћење расположиве документације приступљено је изради пројекта за реконструкцију бедема, кула и капије преградног бедема доњег града. Основна идеја била је да се детаљним анализама утврде изворни облици, да се исти реконструишу у максималном обиму уз корекцију претходних интервенција, као и да се обе куле оспособе за савремену употребу. Самим тим и оне би, као и остали елементи форификације и сама улазна капија, били заштићени од даљег пропадања.

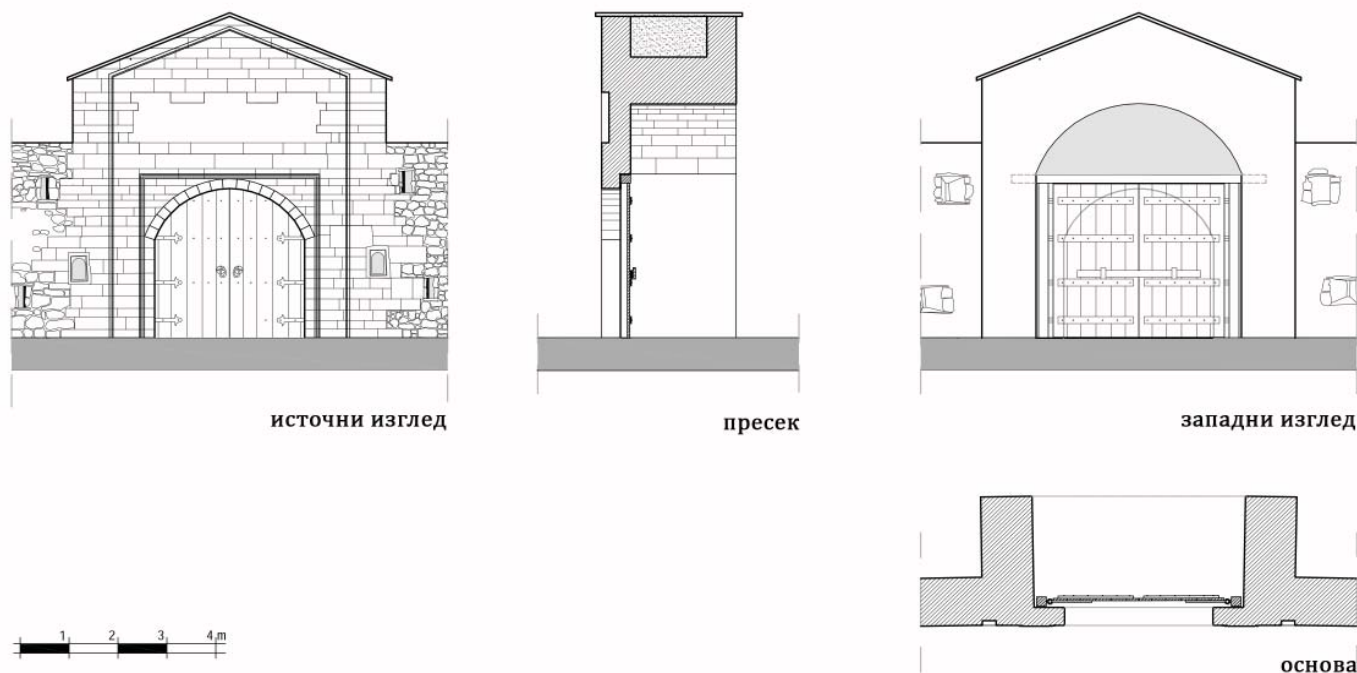
Слика 3. Постојеће стање преградног бедема доњег града, цртеж: Е.В.Петровић, 2005.

Слика 4. Поглед са моста на преградни бедем доњег града,
фотографија: Е.В.Петровић, 2005.

Слика 5. Идеална реконструкција(горе) и предложена реконструкција (доле) преградног бедема доњег града, цртеж: Е.В.Петровић, 2005.

Слика.6 Предложена реконструкција капије бедема доњег града,
цртеж: Е.В.Петровић, 2005.

Најпре је урађена идеална реконструкција свих елемената преградног бедема. Узети су у обзир сви расположиви подаци, а од пресудног значаја биле су расположиве фотографије и цртежи. Спољашњи изглед бедема није било тешко реконструисати, међутим унутрашњи елементи нису били видљиви на старим сачуваним документима, па су коришћене аналогije (Слика 5 - горе). Како би се добио максимално функционалан простор унутар кула и избегло евентуално додавање делова за које не можемо бити у потпуности сигурни да су изворни по форми и материјализацији, након тога је предложена реконструкција, која је сведенија, а при том уводи савремене материјале (Слика 5 - доле). Посебна пажња посвећена је реконструкцији капије, где су сачувани елементи профилисане декорације могли бити савршено уклопљени са изгледом капије на цртежу С.Тодоровића. Једина недоумица јавила се код декорације изнад самог пролаза. У том случају поређење цртежа и описа који је дао поменути пуковник Магдаленић нису били довољни да се са сигурношћу прикаже њен изглед (Слика 6). Што се тиче куле I предлог за конзерваторско-рестаураторске радове није обухватио посебно сложене послове, осим израде новог крова покривеног ћерамидом, дрвене међуспратне конструкције и пода од камених плоча. За кулу II поред већ поменутих интервенција предвиђено је затварање савременом

застакљеном конструкцијом, што би овај простор учинило употребљивим у комерцијалне сврхе. Обе куле могле би да добију савремену намену и да својим садржајима допринесу свеобухватној ревитализацији Пиротске тврђаве.

Литература

Костић, К. Н. (1973): *Историја Пирота, Знаменити људи и дела, Књига II, Пирот*

Васић Петровић, Е. (2006): *Ревитализација Пиротског града, Ниш и Византија IV, Ниш, 479-494*

Васић Петровић, Е. (2010): *Преглед античких и рановизантијских локалитета на простору Пирота, Ниш и Византија VIII, Ниш, 441-446*

Петровић, П. (1979): *Понишавље у античко доба, Пиротски зборник 8-9, Пирот, 177*

Петровић, Н. (1954-1955): *Пиротски град, Посебан отисак из Старинара, Књига V-VI, Београд, 301*